

УДК 94:[316.42:338.43(560)]"20"(045)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-122-128>**Махиня Оксана Миколаївна,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

м. Черкаси, Україна.

okcana_82@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1838-4877>

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АНАТОЛІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Соціальний розвиток Південно-Східної Анатолії на початку ХХІ ст. характеризується глибокою трансформацією через впровадження фундаментальних інфраструктурних проєктів, проте, попри реалізацію масштабних економічних ініціатив, соціальна сфера курдських провінцій залишається в стані системної кризи. Актуальність теми зумовлена необхідністю критичного аналізу того, як соціальна політика використовувалася державою не лише для підвищення якості життя, а й як інструмент «м'якої» інтеграції та асиміляції етнічних меншин. Розуміння цих процесів дозволяє оцінити ефективність подолання етнополітичних конфліктів через соціальні реформи.

Попри значний масив наукових праць, присвячених державній політиці Туреччини в курдських провінціях, більшість авторів фокусуються переважно на політико-безпекових аспектах «курдського питання». Питання ж соціальної трансформації Південно-Східної Анатолії залишається на периферії дослідницької уваги. Через фрагментарність висвітлення цієї тематики у фундаментальних працях підґрунтям даного дослідження став аналіз широкого кола англomовної та турецької наукової періодики, що дає змогу заповнити існуючі лакуни в розумінні даної проблеми. Мова йде, зокрема про висвітлення питань, пов'язаних з викликами та можливостями освіти в Південно-Східній Анатолії (Kei, 2023; Smith, 2005), проблемами медичного обслуговування в регіоні (Oruc, 1998), соціальними чинниками регіональних диспропорцій в Туреччині (Karaalp-Orhan, 2020). Комплексне використання цих напрацювань стало основою для ґрунтового вивчення соціальних трансформацій у курдських провінціях та дозволило сформулювати цілісне бачення регіональних проблем того часу.

Автор ставить за мету здійснити комплексний аналіз стану та динаміки розвитку соціальної сфери Південно-Східної Анатолії на поч. ХХІ ст. Дослідження спрямоване на розкриття механізмів державного впливу на курдські провінції через реформи в галузях освіти й медицини, а також на оцінку їхньої ефективності в контексті подолання регіональних диспропорцій та процесів асиміляції.

Методологічну основу роботи становить комплексний підхід, що поєднує статистичний метод для порівняльного аналізу демографічних та соціальних показників, історико-системний метод для розгляду соціальної сфери як цілісної системи, що перебуває під впливом політичних та воєнних факторів, контент-аналіз для вивчення офіційних звітів уряду, матеріалів міжнародних організацій та медіа-дискурсу того часу.

Початок ХХІ ст. став для Турецької Республіки періодом амбітних трансформацій, спрямованих на подолання міжрегіональних диспропорцій. Особливе місце в цьому процесі посідає

Південно-Східна Анатолія – стратегічно важливий регіон, де економічна модернізація, втілена у масштабах Проєкту Південно-Східної Анатолії (GAP), тісно переплітається з гострими соціальними викликами та етнокультурними трансформаціями.

Незважаючи на декларації про інтенсивний розвиток, соціальна сфера регіону залишається зоною глибокої кризи. Низький рівень доступу до якісної освіти, катастрофічний стан системи охорони здоров'я та стійкі мовні бар'єри формують специфічну модель соціальної ізоляції населення. Державна політика в цей період демонструє подвійний характер: з одного боку, спостерігається значне збільшення бюджетних витрат на соціальну інфраструктуру, а з іншого – використання освіти та медицини як інструментів м'якої інтеграції та асиміляції курдського населення.

Об'єктивність такого критичного стану соціальної інфраструктури підтверджується масштабними міжнародними та внутрішніми моніторингами. Зокрема, згідно зі звітом «Оцінка програм боротьби з бідністю в регіоні Південно-Східної Анатолії», підготовленого Турецькою асоціацією соціальних наук для Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, на 1997 р. позиції південно-східних провінцій Туреччини в загальнонаціональному індексі людського розвитку були критично низькими. Так, зокрема Батман займав 70 місце з 73 провінцій, Діярбакир – 65, Мардин – 71, Урфа – 72. За даними на 1998 р. Діярбакир займав 58 позицію в індексі соціально-економічного розвитку провінцій Туреччини з загального числа в 79 провінцій, Урфа – 63, Батман – 66, а Мардин – лише 68 (An Evaluation of Poverty Alleviation Programmes in Southeast Anatolia Region, 2013, с. 2).

На початку XXI ст. курдські регіони продовжували демонструвати найнижчі показники Індексу людського розвитку (ІЛР) у Туреччині, що підтверджують дані Турецького фонду економічних і соціальних досліджень (TESEV), провідного незалежного аналітичного центру в Туреччині, заснованого 1994 р. (TESEV: official website). Це стосувалось як урбанізованих, так і сільських провінцій. Наприклад, серед міських регіонів найнижчий ІЛР був у Сіірті та Батмані. До групи з низьким ІЛР увійшли також провінції з переважно сільським населенням: Ерзінджан, Карс, Ван, Шанлиурфа, Тунджелі, Кахраманмараш, Агрі, Ігдир, Бітліс, Хаккарі та Ширнак. Жодна курдська провінція з переважаючим сільським населенням не мала високого ІЛР. Єдиними курдськими провінціями, де не було районів із низьким ІЛР, це Газіантеп та Кіліс. Загальна картина свідчить про глибоку економічну та соціальну нерівність між курдськими та іншими регіонами Туреччини.

Матеріали курдських джерел початку 2000-х рр. додатково підкреслювали занедбаність інфраструктури: попри багатий водний потенціал, третина населення не мала доступу до питної води, а масова вимушена міграція та спустошення пасовищ стали наслідками тривалої економічної та соціальної дискримінації Північного Курдистану (Jiyan li bakurê Kurdistanê nine, 2004).

Як свідчать результати аналізу соціально-економічних чинників регіональних диспропорцій в Туреччині, більшість курдських регіонів перебували у скрутному становищі, зокрема через брак інвестицій, робочих місць і низький рівень освіти. Навіть у найбільш урбанізованих центрів курдських регіонів високі показники соціально-економічного розвитку залишалися поодинокими випадками, а системна нерівність у доступі до освіти зберігалась як один із головних деструктивних факторів (Karaalp-Orhan, 2020, с. 111–112).

Як зазначає Х. Кей у дослідженні «Освіта в регіоні Південно-Східної Анатолії: виклики та можливості», високий рівень бідності в регіоні став головною перешкодою для навчання. Багато сімей просто не мали ресурсів, щоб забезпечити дітям доступ до якісних знань, що заздалегідь обмежувало їхні шанси на успіх. Ситуацію погіршував і стан самих шкіл: у багатьох районах їх катастрофічно не вистачало. Через брак класів уроки проходили у переповнених приміщеннях, де не було ні сучасних технологій, ні належних умов для навчання. Ще

одна гостра проблема – дефіцит кадрів. Досвідчені вчителі зазвичай намагались виїхати до більш розвинених міст. У результаті в школах Південно-Східної Анатолії часто працювали лише новачки, що, безперечно, негативно впливало на рівень підготовки учнів і ще сильніше поглиблювало розрив між регіоном та рештою країни (Kei, 2023). Низький рівень в освіті підтверджувався й статистикою: наприклад, якщо в Анкарі на одного викладача припадало на 1999 р. 29 студентів, то в Ширнаку – 86 студентів (Post-PKK period fires excitement in business circles, 1999).

Для розуміння глибини зазначеної проблеми в курдських провінціях варто звернутися до ретроспективних показників 1990-х років. Так, міністр турецького уряду з питань Південно-Східної Анатолії, Мехмет Саліх Йилдирим, в інтерв'ю для «Turkish Daily New» 1997 р. зазначив, що рівень неписьменності в регіоні становить 60–65%. Також 32% шкіл було закрито через бойові дії та ліквідацію багатьох поселень (The level of illiteracy in Eastern and South-Eastern Anatolia, 1997).

Статистика демонструє значні проблеми з освітою у східних регіонах Туреччини. Зазначимо, що труднощі отримання освіти в турецькому Курдистані – традиційне явище, яке має глибоке коріння, так як у багатьох курдських поселеннях відсутність початкових шкіл тривалий час була поширеним явищем. На 2000-й р. у Діарбакирі, наприклад, 61,4% дівчаток віком від 7 до 13 років не відвідували школу. Аналогічна ситуація спостерігалася в Ерзурумі (59,4%) та Урфі (46,3%). Показники відвідуваності навчальних закладів у цих регіонах значно відставали від середніх по країні, про що свідчить дані Таблиці 1.

Таблиця 1

Показники відвідуваності навчальних закладів у Туреччині (поч. 2000-х рр.)

Рівень освіти	Південно-Східна Анатолія, %	Середній показник по Туреччині, %
Початкова школа	70,94	89,03
Середня школа	28,27	53,14
Старша школа	18,7	38,72
Вища освіта	3,88	22,87

Джерело: Report: education, 2000.

Низький рівень охоплення освітою в Турецькому Курдистані дав несподіваний позитивний наслідок: він слугував антиасиміляційним фактором. За словами міністра з питань Південно-Східної Анатолії Мехмета Саліха Йилдирима, понад половина жінок та значна частина чоловіків старшої вікової групи взагалі не володіли турецькою мовою (Report: education in the East and Southeast falls for short, 2000). Оскільки турецька система освіти є інструментом асиміляції, низька залученість курдів до неї допомогла зберегти їхню етнічну ідентичність. Завдяки патріархальному устрою та сильній прив'язаності до національних традицій курдські жінки відігравали ключову роль у збереженні культури, особливо коли чоловіки виїжджали на заробітки. Саме тому турецька влада постійно намагалася не лише залучити курдських дівчат до освіти, але й зруйнувати традиційні сімейні устої, щоб зменшити демографічний потенціал курдів.

Так як низький рівень освіти в курдських регіонах, де значна частина жінок та літніх чоловіків не володіє турецькою мовою, діяв як потужний чинник збереження етнічної ідентичності, влада країни активізувала зусилля, щоб змінити дану ситуацію. Особливу увагу було приділено інтеграції дівчат у систему освіти. Міністр освіти Хусейн Челік, етнічний курд за походженням, надав цій ініціативі пріоритетного статусу, а його позиція було підкріплена особистим досвідом: жодна з його сестер не отримала освіти. Дійсно, за даними ЮНІСЕФ, на початку 2000-х років понад половина молодих жінок у Туреччині не мали базової освіти, причому більшість із них проживали у південно-східних курдських провінціях (Smith, 2005).

У лютому 2005 р. газета «The Guardian» з посиланням на дані ЮНІСЕФ повідомила, що уряд Туреччини почав виплачувати батькам щомісячну грошову допомогу, якщо ті віддавали доньок до школи, назвавши це необхідним «службовим підкупом». Міністр Челік наголосив на тому, що на таке заохочення було виділено фінансування в 20 млн. турецьких лір тим, хто навчався у початковій школі, і 35 млн. на кожну дитину, яка навчалась у середній школі. Як наслідок, за найближчі 18 місяців до шкіл було залучено 140 тис. дівчат віком від 7 до 13 років (Smith, 2005).

Для прискорення асиміляції курдів турецький уряд також розробив проєкт, згідно з яким курдські діти перед початком шкільного навчання мали проходити курс турецької мови. Ці підготовчі курси відкривались в багатьох містах Турецького Курдистану – в Адіямані, Агрі, Батмані, Бінгеле, Бітлісе, Джуламерке, Діярбакирі, Дерсімі, Газіантепі, Елязиге, Ардагане, Ерзінджані, Ерзурум, Ігдірі, Кілісе, Малат'є, Мардині, Муше, Карсі, Урфі, Сіірті, Ширнаці і Вані. Міністр Челік зауважував, що на сході країни проживає приблизно половина всіх дітей Туреччини, що, відповідно, робило цей регіон ключовим для турецької політики (Türk programa asîmlasyonê li Kurdistanê bi lez dixin, 2005). Таким чином, як бачимо, Туреччина намагалася відповісти на «курдський етнодемографічний виклик».

За рівнем медичного обслуговування Турецький Курдистан залишався на поч. ХХІ ст. найменш розвиненим регіоном країни. Ключовими показниками підтвердження даної тези стали цифрові дані забезпеченості регіону медичними кадрами: на одного лікаря в Південно-Східній Анатолії припадало 7602 жителі, що у 3,5 рази перевищувало національний рівень (2141 особа). Ще більш критичним був дефіцит стоматологів: навантаження на одного фахівця в регіоні складало 21504 особи, тоді як середній показник по Туреччині становив 5453 осіб, що свідчило про майже чотирикратний розрив у доступності спеціалізованої медичної допомоги. Також промовистими є дані щодо дитячої смертності та вакцинації. Згідно звітної інформації про рівень медичного обслуговування на південному сході країни, Ерзурум і Діярбакир посідали перші місця в Туреччині за рівнем дитячої смертності. Охоплення вакцинацією в цих регіонах також було найнижчим: 18,6% в Ерзурум та 23,5% в Діярбакирі, тоді як у Бурсі цей показник складав 60% (Gozde, Report, 2000). Як бачимо, на початок 2000-х рр. ситуація з медичним обслуговуванням в регіоні наближалася до катастрофічної.

Критично низький рівень медичного обслуговування в турецькому Курдистані пояснювався й тим, що за наявності медичних станцій в населених пунктах, які за своїм призначенням мали функціонувати як лікувальні заклади, у Південно-Східній Анатолії їхня роль зводилася лише до перенаправлення пацієнтів до лікарень, розташованих в адміністративних центрах провінцій, які, в свою чергу, самі теж страждали від нестачі кадрів. Частими були випадки, коли в найвідсталіших провінціях медичну допомогу надавали практиканти. Відповідно, нестача лікарів призводила до соціальних протестів. В якості прикладу наведемо ситуацію, яка виникла в містечку Чукурджа (курд. Чале). В середині травня 2005 р. мешканці містечка провели акцію протесту після смерті дитини, вимагаючи від влади направити лікаря в Чукурджу, адже добровільно ніхто не хотів там працювати. Мовний бар'єр також відчутно ускладнював доступ місцевих мешканців до медицини, оскільки багато лікарів не володіли курдською мовою, що практично унеможливлювало ефективне лікування і це, в свою чергу, змушувало пацієнтів звертатися до лікарень Іракського Курдистану, в яких не було, насамперед, проблем з комунікацією, та й медична допомога була більш доступна й дешевша. За висновками аналітиків, ситуація з медичним обслуговуванням в Іракському Курдистані була на порядок вища і за деякими показниками конкурувала з загальнотурецькими медичними стандартами (Gozde, Go to Iran, 2000; Oruc, 1998).

Отже, проведений аналіз дозволяє констатувати, що на поч. ХХІ ст. Південно-Східна Анатолія залишалася критично відсталим регіоном Туреччини, де глибокий інфраструктурний

розрив поєднувався з етнополітичною напруженістю. Статистичні дані підтверджують, що курдські провінції стабільно посідали останні позиції за рівнем доходів, освіти та медицини. Це свідчить про те, що економічні успіхи проєкту GAP тривалий час не трансформувалися в реальний соціальний прогрес для місцевого населення. З одного боку, державні програми допомогли залучити тисячі дівчат до шкіл, що було безумовним кроком уперед. З іншого боку, ці реформи мали чітко виражений асиміляційний підтекст: через навчання турецькій мові влада намагалася послабити курдську ідентичність та змінити традиційний патріархальний устрій. Загалом, соціальна політика Туреччини в цей період була спробою дати відповідь на «курдський виклик» через модернізацію. Проте ігнорування культурно-мовних особливостей призвело до того, що соціальна сфера стала не лише полем реформ, а й простором тихого спротиву асиміляції.

Список використаної літератури

1. Kei H. Education in the South Eastern Anatolia Region: Challenges and Opportunities. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 2023. Vol. 13. No. 3.
2. Smith H. Turkey pays families to get girls into the classroom. *The Guardian*, February 22, 2005. URL: <https://www.theguardian.com/world/2005/feb/22/turkey.helenasmith>
3. Oruc S. Health services improve in N. Iraq. *Turkish Daily News*, August 13, 1998.
4. Karaalp-Orhan H. S. Regional Disparities in Turkey: A Socio-Economic Perspective. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9. Issue 3. P. 103–115. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n3p103>
5. An Evaluation of Poverty Alleviation Programmes in Southeast Anatolia Region. Report prepared by the Turkish Social Sciences Association for the United Nations Development Programme. Türk Sosyal Bilimler Derneği, 2013. 59 p. URL: https://files.acquia.undp.org/public/migration/tr/kitap_ENG_son.pdf
6. Turkish Economic and Social Studies Foundation (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, TESEV). *Official Website*. URL: <https://www.tesev.org.tr/en/home>
7. Jiyan li bakurê Kurdistanê nine. *KK-Nûçe*, December 03, 2004.
8. Post-PKK period fires excitement in business circles. *Turkish Probe*. February 21, 1999. Issue 319.
9. The level of illiteracy in Eastern and South-Eastern Anatolia: interview with Minister Mehmet Salih Yıldırım. *Turkish Daily News*, December 23, 1997.
10. Report: education in the East and Southeast falls for short. *Turkish Daily News*, June 26, 2000.
11. Tirk programa asımlasyonê li Kurdistanê bi lez dixin. *KK-Nûçe*, April 27, 2005.
12. Gozde M. Report reveals poor health services in southeastern Turkey. *Turkish Daily News*, July 4, 2000.
13. Gozde M. Go to Iran to have your teeth pulled. *Turkish Daily News*, August 24, 2000.

References

1. Kei, H. (2023). Education in the South Eastern Anatolia region: Challenges and opportunities. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3).
2. Smith, H. (2005). Turkey pays families to get girls into the classroom. *The Guardian*, February 22. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2005/feb/22/turkey.helenasmith>
3. Oruc, S. (1998). Health services improve in N. Iraq. *Turkish Daily News*, August 13.
4. Karaalp-Orhan, H. S. (2020). Regional disparities in Turkey: A socio-economic perspective. *European Journal of Sustainable Development*, 9(3), 103–115. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n3p103>
5. Turkish Social Sciences Association. (2013). An evaluation of poverty alleviation programmes in Southeast Anatolia region: Report prepared for the United Nations Development Programme. Türk Sosyal Bilimler Derneği. Retrieved from https://files.acquia.undp.org/public/migration/tr/kitap_ENG_son.pdf

6. Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV). (n.d.). *Official website*. Retrieved from <https://www.tesev.org.tr/en/home/>
7. Jiyan li bakurê Kurdistanê nine. (2004). *KK-Nûçe*, December 3.
8. Post-PKK period fires excitement in business circles. (1999). *Turkish Probe*, February 21. Issue 319.
9. The level of illiteracy in Eastern and South-Eastern Anatolia: Interview with Minister Mehmet Salih Yildirim. (1997). *Turkish Daily News*, December 23.
10. Report: Education in the East and Southeast falls for short. (2000). *Turkish Daily News*, June 26.
11. Tirk programa asîmlasyonê li Kurdistanê bi lez dixin. (2005). *KK-Nûçe*, April 27.
12. Gozde, M. (2000). Report reveals poor health services in southeastern Turkey. *Turkish Daily News*, July 4.
13. Gozde, M. (2000). Go to Iran to have your teeth pulled. *Turkish Daily News*, August 24.

Махия О. М. Соціальні аспекти розвитку Південно-Східної Анатолії на початку ХХІ ст.

У статті проаналізовано стан та динаміку розвитку соціальної сфери Південно-Східної Анатолії на початку ХХІ ст. З'ясовано, що попри реалізацію масштабних економічних ініціатив, регіон залишався зоною глибокої кризи з критично низькими показниками Індексу людського розвитку. Констатовано, що соціальна інфраструктура курдських провінцій характеризувалася системним дефіцитом: відсутністю шкіл, кадровим голодом у медицині та катастрофічним рівнем неписьменності.

З'ясовано, що ключовими бар'єрами у розвитку освітньої сфери регіону виступили високий рівень бідності населення та глибокий інфраструктурний дефіцит. Аргументовано, що катастрофічна нестача шкільних приміщень у поєднанні з гострим кадровим голодом призвели до значного розриву в якості навчання між Південно-Східною Анатолією та центральними провінціями країни. Особливу увагу звернено на подвійний характер державної політики Туреччини, де розвиток освіти та охорони здоров'я використовувався як інструмент «м'якої» інтеграції та асиміляції курдського населення. Визначено, що через впровадження турецької мови в освітній процес державна влада прагнула до трансформації традиційного патріархального устрою. Доведено, що мовний бар'єр та низький рівень охоплення навчанням парадоксально виступали чинниками збереження етнічної ідентичності. Виявлено, що неефективність турецької медичної системи в регіоні змушувала місцеве населення звертатися по допомогу до лікарень Іракського Курдистану, що посилювало транскордонні зв'язки. Зроблено висновок, що соціальна сфера в досліджуваний період стала ареною протистояння між урядовими стратегіями централізації та прагненням курдської спільноти до самозбереження.

Ключові слова: Південно-Східна Анатолія, курди, соціальна інфраструктура, освіта, медичне обслуговування.

Makhynia O. M. Social aspects of the development of Southeastern Anatolia at the beginning of the 21st century

The article analyzes the state and dynamics of the development of the social sphere of Southeastern Anatolia at the beginning of the 21st century. It is found that despite the implementation of large-scale economic initiatives, the region remained a zone of deep crisis with critically low Human Development Index indicators. It is stated that the social infrastructure of the Kurdish provinces was characterized by a systemic deficit: the absence of schools, a shortage of personnel in medicine and a catastrophic level of illiteracy.

It is found that the key barriers to the development of the educational sphere of the region were the high level of poverty of the population and a deep infrastructure deficit. It is argued that the catastrophic shortage of school premises combined with an acute shortage of personnel led to a

significant gap in the quality of education between Southeastern Anatolia and the central provinces of the country. Particular attention is paid to the dual nature of Turkey's state policy, where the development of education and healthcare was used as a tool for "soft" integration and assimilation of the Kurdish population. It is determined that through the introduction of the Turkish language into the educational process, the state authorities sought to transform the traditional patriarchal system. It is proven that the language barrier and the low level of education coverage paradoxically acted as factors for the preservation of ethnic identity. It is found that the inefficiency of the Turkish medical system in the region forced the local population to seek help from hospitals in Iraqi Kurdistan, which strengthened cross-border ties. It is concluded that the social sphere in the studied period became an arena of confrontation between government strategies of centralization and the Kurdish community's desire for self-preservation.

Key words: Southeastern Anatolia, Kurds, social infrastructure, education, medical care.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.